

‘Bij uitsluiting voor de vrouwelijke sekse geschikt’: vrouwentijdschriften en journalistes in Nederland in de achttiende en negentiende eeuw / Lotte Eilskov Jensen.
- Hilversum : Verloren. -304 p.
ISBN : 90-6550-665-9 Prijs: € 23,-

Het proefschrift van Lotte Jensen, *‘Bij uitsluiting voor de vrouwelijke sekse geschikt’. Vrouwentijdschriften en journalistes in Nederland in de achttiende en negentiende eeuw*, is tot stand gekomen binnen het raamwerk van het landelijke onderzoeksprogramma ‘Schrijfsters en hun publieken, 1700-1880’. Zoals de ondertitel van het boek al aangeeft, is Jensens doelstelling tweeledig. Enerzijds wil ze de ontwikkeling van het Nederlandstalige vrouwentijdschrift beschrijven vanaf de introductie van dit genre rond 1785 tot en met de emancipatorische bladen *Ons streven* (1870-1878) en *Onze roeping* (1870-1873). Anderszijds gaat het haar om de rol van vrouwen in de journalistiek van deze periode. Volgens Jensen is er sprake van een ‘vanzelfsprekende koppeling’, omdat de meeste vrouwen die in de journalistiek werkzaam waren, zich uitsluitend richtten tot een vrouwelijk publiek.

Hoewel de tijdschriftstudie zich het laatste decennium zowel bij historici als literatuurwetenschappers in een grote populariteit mag verheugen en er ook vanuit Vrouwenstudies belangstelling bestaat voor vrouwentijdschriften als historische bron, ontbrak het tot dusver aan een breed opgezette geschiedenis van tijdschriften voor en door vrouwen. Wat de positie van schrijvende vrouwen in de achttiende en negentiende eeuw betreft, sluit Jensens boek natuurlijk aan bij *Met en zonder lauwerkrans* (1997); in dit monumentale standaardwerk over ‘schrijvende vrouwen in de vroegmoderne tijd’ komt de tijdschriftjournalistiek nauwelijks aan bod. Zowel wat de tijdschriftgeschiedenis als de aandacht voor de vrouwelijke stem in de Nederlandse literatuur betreft, vormt Jensens studie dus een welkome aanvulling.

Uitgangspunt van Jensens onderzoek is de opvatting dat tijdschriften niet alleen reflecteren wat er in een samenleving speelt, maar dat zij bij die maatschappelijke ontwikkelingen ook een actieve rol spelen. Voor de achttiende- en negentiende-eeuwse vrouwentijdschriften zou dit betekenen dat ze niet slechts weergaven hoe er over vrouwen werd gedacht, maar ook bijdroegen aan een verschuiving in het stereotype rollenpatroon. Om deze hypothese te toetsen concentreert Jensen zich op twee aspecten: het vrouwelijke schrijverschap (in hoeverre vervulden de tijdschriften een netwerkfunctie voor schrijvende vrouwen?) en vrouwenemancipatie (welke rol hebben de tijdschriften gespeeld bij het ontstaan van een vrouwenbeweging en het feminisme in Nederland?).

Volgens Jensen vallen er binnen de ontwikkeling van de Nederlandse vrouwenpers drie fasen te onderscheiden: de beginperiode (tot 1821), de definitieve doorbraak (die wordt ingeluid met de publicatie van het tijdschrift *Penélope* in 1821) en bestendinging, en de opkomst van de vrouwenbeweging waarbij vrouwentijdschriften als spreekbuis gingen dienen (vanaf de oprichting van *Ons streven* en *Onze roeping* in 1870 tot de invoering van het vrouwenkiesrecht in 1919).

Jensen volgt deze ontwikkeling tot het begin van de derde periode. In hoofdstuk 1 geeft ze een overzicht van de wegbereiders voor het vrouwentijdschrift in Nederland zoals de spectators, de buitenlandse vrouwentijdschriften en de vrouwenalmanakken, en behandelt ze de eerste oorspronkelijk Nederlandstalige vrouwentijdschriften. Daarvan was *De Dames-post* (1785) waarschijnlijk het vroegste voorbeeld. De bepaling dat dit weekblad ‘met vermyding van alle staatzaken, alléén tot *nut* en *vermaak* der *Sexe* ingerigt’ was, lijkt typerend voor het soort leesstof dat de bladenmakers geschikt achtten: veel ‘infotainment’, en géén politiek. Dat vrouwen heel wat meer aan konden, blijkt uit Jensens tweede hoofdstuk, waarin met betrekking tot dezelfde periode de participatie van vrouwen in de journalistiek wordt geschetst. Met name tijdens de Bataafse revolutiejaren schroomden schrijfsters als Betje Wolff, Etta Palm en Petronella Moens niet om zich in het politieke debat te mengen, en Catharina Heybeek was zelfs bereid om voor haar idealen naar de gevangenis te gaan!

Hoofdstuk 3 is geheel gewijd aan het tijdschrift *Penélope* (1821-1835) van Anna Barbara van Meerten-Schilperoord. Jensen hecht veel waarde aan *Penélope*, omdat dit het eerste vrouwen-tijdschrift was met een lange levensduur en bovendien met een vrouw als redactrice. Dat het blad zo’n succes kon worden, is te danken aan de combinatie van een afdeling met handwerkpatronen – van ‘nuttige’ methoden als breien en mazen tot ‘fraaie’ als borduren en haken, en

van het vervaardigen van kussens en servetten tot pantoffels en halskettingen – en een afdeling ‘Lectuur’. Die nadruk op handwerken kwam voort uit de eeuwenoude opvatting dat dit voor vrouwen een tegelijkertijd nuttig en deugdzaam tijdverdrijf was; daarnaast kon je heel goed breien en tegelijkertijd je geest verrijken door een boek te lezen; en tenslotte raakte eind achttiende eeuw de opvatting in zwang dat het voor meisjes nuttig was om te leren handwerken zodat ze in hun eigen levensonderhoud konden voorzien als ze er onverhoopt ooit alleen voor kwamen te staan. In de ‘Lectuur’-afdeling kregen de jeugdige lezeressen van *Penélopé* keer op keer het vrouwelijke ideaalbeeld voorgeschoteld dat paste binnen het Nutsdenken aan het begin van de negentiende eeuw. Een vrouw hoorde thuis, waar haar rusteloze handen altijd wel iets te doen vonden.

Opmerkelijk is het, dat Van Meerten-Schilperoort haar lezeressen ondanks dit huiselijkheidsideaal toch ook aanspoorde om zich in te spannen voor de armenzorg en zelfs om vrouwelijke gevangenen te bezoeken. Als er in het ‘Lectuur’-gedeelte een oproep werd gedaan om kleding voor de armen te verschaffen, dan stonden er in het ‘Handwerk’-gedeelte patronen die precies uitlegden hoe je zulke kleding kon maken. En in 1831 organiseerde *Penélopé* zelfs een loterij van handwerkjes; de opbrengst kwam ten goede aan de staatskas, omdat Nederland als gevolg van de Belgische Opstand op een bankroet afstevende. Ook Van Meerten-Schilperoorts bepaling dat *Penélopé* een tijdschrift vóór, maar ook dóór vrouwen moest zijn, en haar eigen positie als werkende vrouw, lijken strijdig met de door het blad uitgedragen ‘cult of domesticity’.

Terwijl *Penélopé* en de tijdschriften met ‘mengelwerk’ uit de periode 1830-1869 die in Hoofdstuk 4 aan bod komen, zich dus ogenschijnlijk conformeren aan de heersende moraal, blijkt er op een bescheiden manier wel degelijk gemorrel te worden aan de grenzen van wat voor een vrouw betamelijk werd geacht. Dit culmineert, zo blijkt uit Hoofdstuk 5, in 1870 in de oprichting van maar liefst twee vrouwentijdschriften met een emancipatorische inslag: *Ons streven* en *Onze roeping*. Het brein achter beide ondernemingen was Betsy Perk; nog geen week na het verschijnen van het proefnummer van *Ons streven* kreeg zij ruzie met uitgever Odé en stapte op, om samen met Elise van Calcar bij een andere uitgever *Onze roeping* op te richten. Odé trok op zijn beurt Reynoudina de Goeje aan om *Ons streven* voort te zetten. Zo kon het gebeuren dat op 16 februari 1870 het eerste nummer van *Ons streven* van de persen rolde, terwijl een dag later, op 17 februari, ook het eerste nummer van *Onze roeping* verkrijgbaar was... Beide tijdschriften richtten zich op ongehuwde vrouwen uit de betere standen en probeerden deze te helpen om financieel zelfstandig te worden. Men distantieerde zich echter nadrukkelijk van de vrouwenbeweging zoals die zich in Amerika inmiddels manifesteerde: ‘Voor wilde emancipatie-geest, is, Goddank, in ons vaderland weinig vrees’.

Jensens boek laat een duidelijke tendens zien die je een variatie op de ‘balansopvatting’ of het ‘poldermodel’ zou kunnen noemen. ‘Enerzijds werd een huiselijkheidsideologie gepropageerd, die vrouwen een leven in dienst van het gezin voorhield en haar zorgende taak binnen dat domein benadrukte,’ aldus Jensen in haar slotbeschouwing. ‘Anderzijds werden de tijdschriften ook gebruikt om vernieuwende vrouwbeelden te creëren of modificaties op het bestaande vrouwbeeld te bewerkstelligen, bijvoorbeeld door lezeressen aan te moedigen hun schrijftalenten te ontwikkelen of door hen aan te zetten tot buitenhuiselijke activiteiten zoals gevangenenbezoek of armenzorg.’ In hoeverre de bladen erin slaagden om hun lezeressen te activeren, is, zoals Jensen (p. 235) terecht opmerkt, moeilijk na te gaan. Ook is niet duidelijk, welke rol tijdschriften voor een gemengd publiek in dezen gespeeld hebben.

‘Bij uitsluiting voor de vrouwelijke sekse geschikt’ biedt een helder overzicht van de ontwikkeling van het vrouwentijdschrift in de achttiende en negentiende eeuw. Voor haar onderzoek heeft Jensen een nieuwe bibliografie van vrouwentijdschriften uit de betrokken periode opgesteld; daarmee is het aantal bekende titels uitgebreid van 12 naar 43. (Deze bibliografie is opgenomen in de bijlagen.) Het feit dat Jensen zich geconcentreerd heeft op twee aspecten, vrouwenemancipatie en vrouwelijk schrijverschap, heeft er echter toe geleid dat andere aspecten onderbelicht zijn gebleven. Dit geldt met name voor het aandeel van de literatuur (‘mengelwerk’) in de tijdschriften. Over het algemeen doet het boek verlangen naar méér: meer aandacht voor de verschillende titels, voor de genoemde schrijfsters en voor afzonderlijke programmatische bijdragen. Het overzichts karakter van dit boek zorgt ervoor dat veel onderwerpen nu slechts in het voorbijgaan aangestipt worden, en andere – zo valt te vermoeden – zelfs

helemaal achterwege blijven. Het is dan ook te hopen dat Jensen deze noodzakelijke voorbereidende arbeid zal opvolgen met een aantal mooie deelstudies waarin de door haar opgespoorde tijdschriften en journalistes nader worden geportretteerd.

Ingrid Glorie

Beschaven! Letterkundige genootschappen in Nederland 1750-1800. / Marleen de Vries. Nijmegen : Vantilt, 2001. -480 p.

Ook verschenen als proefschrift Universiteit van Amsterdam, 2001.

ISBN 90-7569749x. Prijs: € 22,65

Zoals een fotograaf zorgvuldig moet bepalen waar hij gaat staan om een goede foto te maken, zo moet ook de literatuurhistoricus het juiste perspectief kiezen om zijn verhaal zo effectief en overtuigend mogelijk te vertellen. Voor het beschrijven van de geschiedenis van de letterkundige genootschappen in de achttiende eeuw koos Marleen de Vries het perspectief van het beschavingsideaal, en dat blijkt een schot in de roos te zijn. Heel veel aspecten van het gedachtegoed van de genootschappers laten zich centreren rond dit thema. Zij doet dit volgens een weloverwogen opbouw: eerst behandelt zij de idealen die voortvloeien uit het streven naar maatschappelijk nut, vervolgens de post-klassicismistische poëtica, en dan de gevolgen van deze snel veranderende opvattingen voor de religieuze en politieke dichtkunst. Daarbij wordt steeds helder aangegeven dat het hier gaat om slechts een gedeelte van de literatuur van die dagen. Voor het toneel, voor de veelsoortige tijdschriften, voor de sentimentele auteurs gelden andere wetten. Het beschreven segment is wel essentieel: het belang van de genootschappen, dat was al veel eerder bekend, is nauwelijks te overschatten. Vrijwel iedereen die literair iets voorstelde was lid van tenminste één genootschap: losstaande auteurs als Wolff en Deken vormen een uitzondering. Men kan aanvoeren dat veel van de vernieuwing berust op import uit het buitenland, maar ook dan blijken het vooral de dichtgenootschappen te zijn die met vertalingen van de nieuwe werken over poëtica komen. Met andere woorden: voor een goed begrip van de ontwikkeling van de letterkunde in de achttiende eeuw, de sprong die gemaakt is van Huydecoper naar Bilderdijk, is deze studie van het grootste belang.

Er is meer dan het gelukkig gekozen perspectief dat deze studie zo waardevol maakt. Marleen de Vries voegt talrijke feiten toe aan de vele zaken de al bekend waren over de dichtgenootschappen (archiefonderzoek is de laatste jaren ruimschoots gepubliceerd), en bovendien slaagt ze erin de lezer steeds weer aan het denken te zetten met haar verrassende invalshoeken. Ook al is het een enkele keer moeilijk het met haar eens te zijn, zoals op p. 170 waar zij schrijft dat 'slechts' een op de negen actieve genootschapsleden predikant was (het is juist verrassend dat zo'n groot gedeelte van de achttiende-eeuwse poëzie echte domineespoëzie is; in ieder geval zou een dergelijk percentage in de zeventiende eeuw ondenkbaar zijn), zeer verhelderend is haar analyse van de rol die deze dominees in de letterkunde spelen. Niet alle achttiende-eeuwse dominees blijken afkerig te zijn van de frivole letterkunde: de dominees in de genootschappen maakten handig gebruik van de tolerante sfeer die daar heerste om hun gedachtegoed in brede kring te verspreiden. Vooraanstaande domineedichters waren actief in veelsoortige genootschappen uit verschillende steden en milieus: Johannes van Spaan en Daniël Albertus Regulus in Den Haag, Johannes Hendrik van der Palm in Rotterdam en Cornelis van Engelen in Leiden. Waar de bijbel hen een vinger geeft met een lyrisch vers of een personificatie, nemen zij graag de hele hand, wat leidt tot een overvloed aan ellenlange bijbelse monologen en leerdichten. Zij menen dat er 'op Golgota geen min rijke, ja oneindig heilzamer Kunstbronnen dan op Helicon ontspringen'. Dat men daarbij, ook in de ogen van tijdgenoten, de regels van de goede smaak kon overschrijden, bewees Johannes Christiaan Mohr, lid van het Amsterdamse 'Hier na volmaakter': hij schreef in een gedicht over de vreselijke schouwburgbrand van 1772, waarbij achttien doden vielen, dat God hiermee een straf had toegediend voor het in Zijn ogen zondige toneelvermaak. Voor zijn verlichte tijdgenoten had hij zich hiermee een oordeel aangematigd, dat buiten zijn bevoegdheid lag: zij beschouwden hem als 'een monster, een menschenverdoemer' (p. 199).

Daarmee is ook veel gezegd over de verhouding van Mohrs dichtgenootschap, 'Hier na volmaakter', tot het toneel. Er waren aan de ene kant streng-gereformeerde dichtgenootschap-